

SAVAŞTA KİLİSELER: KUDÜS'ÜN HİRİSTİYAN MÜESSESELERİ ÜZERİNDE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞININ ETKİSİ, 1914-1920*

*Churches at War: The Impact of the First World War on the Christian
Institutions of Jerusalem, 1914-1920*

Roberto MAZZA
(Çeviren: Arzu AYTEKİN**)

Özet

Bu makalede Kudüs'teki Hıristiyan kurumlarıyla ilgili üç temel konu tartışılmıştır. İlki Hıristiyan kiliselerinin rolü; savaş öncesi dönemde, bu kurumlar temelde kutsal yerlerin kontrolü üzerindeki rekabetle, Ortodoks kilisesinin Rum yönetimiyle Arap cemaati arasındaki çatışmalar gibi iç problemlerle aynı zamanda da Kudüs Latin Patrikhanesi ve Kutsal yerlerin Katolik vesayet kurumu arasında kaynaklar üzerindeki kontrolü kapsayan iç rekabetle ilgiliydi. Savaşın çıkışı çeşitli Hıristiyan mezheplerinin ilgisini daha yerel konulara çektiği gibi bu bağlamda kökten değişikliğe uğratmıştır. Hıristiyan kurumları ve din adamları savaş koşullarının oldukça zayıflattığı yerli halkın korunması yerine kendi makamlarının ve mülkiyetlerinin korunması üzerinde odaklanmaya başlamışlardır.

Savaş döneminde Hıristiyan kurumlarının çifte rolü kutsal toprakların vesayeti bahsinde ayrıntılı şekilde incelenecektir. Bu kurumların ayakta kalması Fransiskanlarla, daha geniş bağlamda, Kudüs'ün Hıristiyan kurumları ile Avusturya-Alman yetkililerinin yanı sıra Osmanlı yetkilileri arasındaki ilişkilerin yapısı hakkında bize ipuçları verir. Kutsal toprakların vesayetinin işleyişi bize, uluslararası ilişkileri içeren daha geniş konulardan savaş sırasındaki daha yerel konulara, savaşın bitmesinin ardından ise sürecin tam tersine dönmesi ve İngiliz askeri yönetiminin kurulması gibi değişen dinamikleri gösterecektir.

Makalenin ikinci bölümünde savaşın Filistin Hıristiyanları için hatırı sayılır bir değişikliği de beraberinde getirdiği tartışılacaktır. Değişikliğin sonuçlarından biri Müslüman-Hıristiyan derneklerinin ortaya çıkmasıydı. Bu gruplar Siyonizm'e ve Filistin'e göçe yönelik Yahudi göçüne doğrudan tepki göstermiş, Kudüs'ün ileri gelenleri ile yerleşik halkı arasındaki geleneksel ittifakı yeniden şekillendirmiş ve bir Filistinli kimliğinin ortaya çıkmasında hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar Siyonizm'in temsil ettiği yeni ortak düşmana karşı birleşmişlerdir. Müslümanların

* Bu makale, Roberto Mazza tarafından "Churches at War: The Impact of the First World War on the Christian Institutions of Jerusalem, 1914-20" başlığıyla *Middle East Studies Vol. 45, No. 2*, Mart 2009, s. 207-227'de yayınlanmış olup, Fırat Üniversitesi Kütüphanesinin veri tabanından alınarak tercüme edilmiştir.

** Tunceli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü-TUNCELİ

ileri gelen temsilcilerinin oluşumunda ulusal eylemcilerin Filistin Milliyetçiliğinin temel destekçisi olmalarından dolayı Hıristiyanların rolünü azaltmışlardır.

Abstract

In this article three main topics will be discussed in relation to Christian institutions in Jerusalem. First the dual role of the Christian churches; in the period preceding the war, these institutions were mainly concerned with competition over the control of the Holy Places and with internal issues like conflict between the Arab laity and the Greek hierarchy of the Orthodox Church, but also the internal competition for the control of resources between the Catholic Custody of the Holy Land and the Latin Patriarchate of Jerusalem. The outbreak of the war radically changed this particular context as in fact the attention of the various Christian denominations turned to more local issues. Christian institutions and clergy began to focus on the protection of their own clergy and properties, above all on the protection of the local population which was extremely weakened by war conditions.

The dual role of the Christian institutions will be investigated in great detail in the discussion of the Custody of the Holy Land in the war period. The survey of this institution will give us some hints of the structure of the relations between the Franciscans, and in a wider context of the Christian institutions of Jerusalem, and local Ottoman as well as Austro-German authorities during the war. The study of the Custody of the Holy Land will also show the dynamics of the shift from wide issues involving international relations to more local ones during the war and the process of reversal soon after the end of the war and the establishment of the British military administration.

In the second part of the article it was argued that the war brought about considerable change for Palestinian Christians. One of the outcomes will be the emergence of the Muslim-Christian Associations. These groups were a direct response to Zionism and Jewish immigration to Palestine and reshaped the traditional alliances of the notables and residents of Jerusalem, as in fact under an emerging Palestinian identity both Muslims and Christians joined forces against the new common enemy represented by Zionism. The role played by Christians was however to diminish as national activists in the shape of Muslim notables became the main promoters of Palestinian nationalism.

1914'de Kudüs'ün Hıristiyan kiliseleri şehrin sosyal, politik ve dini manzarasının ayrılmaz birer parçasıydılar. Oysaki Hıristiyan çağının en başından beri Hıristiyanlık bölünmüştü. 14. Yüzyılda Roma İmparatoru yayımlanan 313. fermanıyla Hıristiyan inancına yasal olarak tanınma hakkı verdi ve imparatorluk baş şehri Roma'dan Bizans'a taşınarak Hıristiyan inancının detaylarına inebilmek için Nicea'nın ilk Ekümenik Konseyi'ni topladı (Ware, 1963; Christianity, 1969). Hıristiyanlık yasal olarak ilan edildiğinden kutsal yerlerin kontrolü için mücadele başladı ve İsa'nın doğduğu, büyüdüğü ve öldüğü yer olarak Kudüs'e Hıristiyan toplulukları

tarafından ilk defa önem verildi. 451 yılındaki Kadıköy Konsilin'den sonra başlıca beş piskoposluk makamının olduğu kabul edilmiştir. Bunlar arasında Kudüs'te vardır. Roma ve İstanbul arasındaki politik ve doktrinel mücadeleler 1054 yılındaki bölünmeyle sonuçlanmış ve sonraki yüzyılda yaygın hale gelmiştir. 17. yüzyılda Müslüman hâkimiyetine giren Kudüs Doğu geleneğiyle devam etti. Patriklik kutsal yerleri kontrol etmek ve cemaatin iç işlerine müdahale edilmesinden kaçınmak için Müslüman yönetimlerinden en üst düzey özerklik elde etmek için uğraşmıştır (Roussos, 2003).

1054 yılındaki bölünmeden beri Kudüs'teki Katolik Kilisesi özellikle 1099 yılında haçlılar tarafından Kudüs Latin Krallığı'nın kurulmasından sonra Rum Ortodoksluğundan ayrılmıştır. Katolik Kilisesi Rumca konuşan doğu kiliselerine zarar verecek şekilde yerel kilisenin latinleştirilmesi politikalarını uygulamaya başladı. Din adamlarının çoğunun kutsal türbeye ve diğer yerlere girmeleri yasaklandı ve Kudüs Rum patrikleri Müslüman ordularının Akra'da kaybetmesinden sonra 1291 yılında Kıbrıs'a sürüldüler (Christianity, 1994). Latinlerin yanı sıra Rumların oluşturduğu yerel nüfusta yeni patrikhanenin yönetimini kabul etmiştir (Ware, 1963).

Müslüman komutan Selahattin'in şehri yeniden fethettiği 1187'den sonra Hristiyanlar ve Yahudiler zımmi statüsü kazandılar ve kutsal kitap inmiş cemaatler olarak koruma altına alındılar. İslam zımmiler üzerinde yasal üstünlük kurdu fakat Müslüman olmayan vatandaşlara da korunma hakkı tanıdı (Chevallier, 1982). Hristiyanlar Müslüman hâkimiyetini kabul ettiği sürece dini ibadetlerini yerine getirmelerine ve kişisel statülerini düzenleyen meseleleri kontrol etmelerine izin verildi, fakat kamusal alanda aşırı dindar davranmaları sınırlandırıldı. Selahattin Rum Patriği'nin Kudüs'teki bütün Hristiyanları temsil ettiğine hükmetti (Moschopoulos, 1956). Sınırlamalar haç gibi Hristiyan sembollerinin teşhirine kadar dayandırıldı ve kiliselerin yapılması, restore edilmesi çok katı kurallara bağlandı. Hristiyanlar askeri hizmetlerden çıkarılmalarının yanı sıra silah taşımalarına da izin verilmedi ve özel bir vergi vermeye mecbur tutuldular. Bu sınırlamalar tüm Darül İslam'daki gibi Kudüs'te de Hristiyan halkın yasal ve sosyal alt tabakasını kurdu (Pacini, 1998). Latin patrikhanesi, haçlıların yeni Müslüman güç Memlûklüler tarafından şehirden sürüldükleri 1291 yılına kadar Akra'daki St. Jhon'a taşındı (Wardi, 1947). Memlûklüler, bu dönemde Kudüs Rum Ortodoks Patrikhanesi İstanbul'a ve Bizans geleneğine oldukça yakın oldu. İstanbul 1453 yılında Osmanlı Türklerinin eline geçtiğinde Kudüs Patrikhanesi zarar görmeye ve sefilleşmeye başladı.

Memlûk yönetimi artık Filistin'i yönetemediği için bölge 1571 yılında Osmanlı Sultanı Selim tarafından işgal edildi.

Osmanlı idaresi altındaki Hristiyanlar ikinci sınıf vatandaş olarak kaldılar. Fakat koşulları oldukça iyileştirildi. Osmanlılar tüm imparatorlukta belirli dini cemaatleri hukuken tanıyarak kitap ehli olanlar için yeni bağımsız bir dini örgüt olan Millet Sistemi'ni kurarak zımni statüsünü pekiştirdi.(Davison) Başlangıçta sadece dört millet tanındı: Müslümanlar, Rum Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudiler. Katolikler ismen Rum Ortodoks milletinin bir parçası kabul edildiler. Hristiyan milletlerinin sayıları, çeşitli Avrupa ülkelerinin ve dini yönetimlerinin baskılarına rağmen hızlı bir şekilde arttı.(Pacini, 1998) Her cemaat eğitim sistemi ve dini işler için vergilerin tahsisinden ve toplanmasından sorumluydu. Millet sistemi 16.yy.'dan beri kapitülasyonların yetkisi altındaki yabancılar gibi sadece Osmanlı vatandaşlarına uygulandı (O'Mahony, 1994; Prior, M., Taylor, W.). Sistem; Tanzimat yeniliklerinin, Genç Türklerin ve Balkan savaşlarının etkisinin sonucunda 19. ve 20.yy.'larda kayda değer şekilde değişme uğramasına rağmen Osmanlı yönetiminin son bulmasına kadar devam etti (McCarthy, 1997).

Latin patrikhanesinin önce Kıbrıs sonrada 1374'de Roma'ya taşınmasından sonra Kudüs'teki Katoliklerin dayanak noktası olarak sadece Fransiskaner kabul edildi. Kutsal toprakların vesayetinin tarihi aşağıda detaylı şekilde anlatılmasına rağmen Kutsal Toprakların "**Provincra di Terra Santa**" oluşumunu anlatmak oldukça önemlidir. 1219'da Assisi'li Saint Francis'in henüz Kudüs adını almamış olan kutsal bölgeyi ziyaretıyla Latinlere şehrin kapıları yeniden açılmıştır. Bu Fransiskan havarilerin yeniden gelmesine ve askeri seferlerin yeniden başlamasına neden olmuştur (Mancini, 1983). 1342'de Bulls Gratas Agimus ve Nuper Charissimae ile kutsal yerlerin koruyuculuğu Papa VI.Clement tarafından Fransiskanlere verildi. Fransiskanler vasi adı altında kutsal toprakların koruyucusu olarak tanınmaya başlanmışlardır (Christianity, 1969).

1912'ye kadar Kudüs'te yaşayan yaklaşık 15.000 Hristiyanlar Rum Ortodoks, Roma Katolik, Ermeni Katolik, Rum Katolik, Ermeni Ortodoks, Kıpti, Etiyopya Süryani, Anglikan ve Protestan mezheplerinin mensuplarıydılar (Ben-Arieh, 1984). Şehrin Hristiyan cemaatlerinin büyüklüğü politik ve dini etkilerini saptamak için yeterli değildir, dahası önem derecelerini belirleyen kendi din adamlarının ve Avrupalı güçlerin kutsal yerler üzerinde sahip oldukları kontrolün derecesiyle belirleniyordu. Örneğin Kıptiler çok küçük bir guruptu, fakat neredeyse 16.yy.'dan itibaren kutsal türbede asılı bulunan lambaların yakılması hakkını ellerinde

bulunduruyorlardı. 13.yy.'dan beri kutsal türbenin arkasındaki küçük bir kilisenin sahipliği ve kilisedeki paskalya cuması alayını organize etme hakkı da bu cemaatin kontrolündeydi. Kıptilere verilen tüm bu haklar henüz bu tür haklara sahip olmayan Anglikan cemaatince asla elde edilmedi (Christianity, 1960).

Rum Ortodokslar ve Roma Katolikleri ise 19.yy. sonunda ve 21.yy. başında daha büyük ve daha güçlü Hristiyan cemaatlerini temsil ettiler. Ermeni kilisesi imparatorluğun tamamındaki Ermenilerin göçe zorlanması ve katliamlarla sonuçlanan Osmanlılar ve Ermeniler arasındaki ateşli çekişmenin sonucu olarak savaş sırasında önemini artırdı. Aşağıdaki paragrafta bir taraftan patrikhane ile Osmanlı yönetimi arasındaki, diğer taraftan kiliseler ile Avrupalı hamileri arasındaki ilişkileri belirtmek için Ortodoks, Katolik ve Ermeni kiliselerinin tarihi arka planı tartışılacaktır.

Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcında Kudüs yöneticileri Avrupalı güçlerce desteklenen Latinlere karşı Ortodoks Kilisesini desteklediler. 17.yy.'da Osmanlı Sultanları yerel yöneticiler tarafından Katolıklara verilmiş olan hakları Rum Ortodoks Patrikhanesine de vererek bu patrikhanenin hakları ve bazı imtiyazları yenilendi (Christianity, 1960). 1605'te Sultan I.Ahmet kutsal türbedeki Eza Tepesinin kuzey tarafının kontrolünü Rum Ortodoks kilisesine veren bir ferman yayınladı. Diğer bir ferman ise 1637 tarihinde Sultan IV.Murat tarafından yayınlandı ve Eza Tepesinin tamamının ve yağ taşının sahipliğini yine aynı kiliseye verdi (Ibid). Bununla birlikte patriğin ikameti Osmanlı Devleti ve patrikhane arasındaki sıkı bağları pekiştirmek için Kudüs'ten İstanbul'a taşındı (Roussos, 2003). Kudüs patriğinin atanmasına İstanbul Ekümenik Patrikliği tarafından karar verilirken, daha sonra bu kararı verme yetkisi Osmanlı yönetimine geçti.

Osmanlılar kendi çıkarlarına ve Avrupa devletlerinden gelen baskıya göre Ortodoks ve Katolik Kiliselerini birbirine karşı oynamak eğilimindeydiler.(Christianity, 1960) Kudüs'ün Osmanlılarca fethini takiben Katolikler; kapitülasyonların verdiği taahhütleri kullanarak 16.yy.'da Katolik çıkarlarının koruyucusu olarak ortaya çıkan Venedik, Cenova, Avusturya ve son olarak Fransa'dan destek aradılar (Zander, 1973). Rum Ortodoks kilisesi uzun tarihinin önemli bir bölümünde Avrupalı güçlerin etkisine düşmemiştir, fakat 18.yy.'ın başlarından beri Rusya Osmanlı Sultanının Ortodoks tebaasının koruyucusu olmaya çabalamıştır (Christianity, 1960; Roussos, 2003).

1768-1774 Rus-Türk savaşının sonuçlanmasının ve Temmuz 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasının ardından Rusya amacına

ulaşmıştır. 1845'de Rusya himayesindeki Cyril Kudüs'teki dini politikalara Rusya'nın da dâhil olması sonucunda Kudüs Patriği seçildi. Bu Avrupa sahnesine Kudüs'ün çıkması ile aynı döneme rastlar (Hummel; O'Mahony, 1994). 1847'de Papa IX. Pious 1841'de Anglikan Protestan Piskoposluğunun birleşmelerinin sonucunda Protestan misyonlarının Filistin'de çalışmaya başlaması ile Kudüs'teki patrikhaneyi yeniden kurdu. Bu olayları takiben İstanbul'da ikamet eden Kudüs Rum Ortodoks Patriğini Rusya'nın baskısıyla 19.yy. ortalarında Kudüs'e geri dönmeye zorladı (Christianity, 1960; Tsimhoni, 1978; Khoury, Khoury, 2002; Roussos, 2003). 19.yy. sonlarında Arap cemaati ile Rum yönetimi arasında çatışma oldu, yerli Arap Ortodoks cemaatinin körüklenmesine sebep olan Rus entrikaları sonucu 1872'de Patrik Cyril'in tahttan indirilmesi şiddetli çatışmalara yol açtı (Bertram, Young 1926).

Kudüs'teki Katoliklerin tarihi, Ortodoks Kilisesinden daha çok Avrupalı güçlerin politikalarına bağlıdır. İlk kez 1536 yılında Fransızlar ile imzalanmış olan ve yabancı tüccarlara ve diplomatlara ayrıcalıklar veren Avrupalı güçlerle Osmanlılar arasındaki ticari kapitülasyonlara dini konularda dâhil edilmemiştir.(The Capitulations) Fakat Avrupalı hükümetler dini konulara müdahale etmek amacıyla bu anlaşmaların sağladığı avantajları kullandılar (Piccirillo, 1983). Kapitülasyonlar Fransız hükümetince Latinleri özellikle Fransiskanleri korumak ve nüfuzunu kullanmak için bir avantaj olarak görüldü (Collin, 1974). Dahası, 16.yy.'da Filistin'in Osmanlılarca fethini takiben kutsal yerlerin sahipliği ve idaresi sorunu uluslararası bir sorun haline geldi. Şehirdeki tek Katolik temsilcileri olan Fransiskanler sadece bir manastır tarikatı değil aynı zamanda birer politik aktördüler. Fransiskan keşişleri çeşitli Avrupa devletlerinden geldikleri için kutsal yerlerin vesayeti projesinin hem de sorunun uluslararası alana aktarılması konusunda kendi hükümetlerine başvurmuşlardır (Moschopoulos; Giovannelli, 2000).

Kudüs'teki Katolikler kutsal yerlerin denetimi için diğer mezheplerle rekabet halindeydiler. Ortodoks Kilisesi ise önemli bir tecrübe geçirmişti ve 19.yy.'da bir iç mücadele içindeydi. Kudüs Rum Ortodoks Patrikhanesi Rum din adamları, Osmanlı yöneticileri ve Rus diplomatları tarafından idare edilirken, Katolik Kilisesi paradoksal olarak doğrudan herhangi bir müdahaleden bağımsızdı. Aslında vesayeti elinde tutmak isteyen Avrupalı güçlerin girişimlerine rağmen Fransiskanler iyi bir denge kurarak yönetimi sürdürdüler. Katolikler Arap dili kullanmalarına rağmen yabancı bir yerleşim bölgesi olduğu için yerli cemaatle pek ilgili değillerdi (O'Mahony, 1994).

19.yy. ortalarından I.Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar Katolikler tarafından kutsal topraklarda daha güçlü bir küresel tesir düşüncesiyle akademiler, manastırlar, düşkünlerevi, okullar ve yetimhaneler açıldı ve Filistin'de küçük atölyeler kuruldu.(Possetto, 1938) Bunun güzel bir örneği 1880 yılının sonunda Fransız Notre Dame'ı olarak bilinen büyük bir binanın yapılmasıdır. Bu kurumlar hacılara destek vermekte aktiftiler, çünkü hacılar onlar için büyük bir gelir kaynağıydı.(Trimbur, 1998). Diğer bütün kiliseler gibi Katolik kurumları Avrupa ülkeleri ve Amerika'nın sayesinde ayakta kalabildiler. Destek hizmetler grubunda bulunan yerel şubeler yoluyla kutsal toprakların vesayeti tüm dünyaya yayıldı ve buradaki faaliyetleri desteklemek için para toplanabildi (Giovannelli, 2000). Katolik müesseseleri fakirler için hayır işlerine de giriştiler, Osmanlı döneminin sonunda bu fakirler Kudüs'teki en zengin kişiler haline gelmişlerdi. Bu durum I.Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle değişecek ve meydana gelen değişim makalenin devamında açıklanacaktır.

16.yy.'da Ermenistan'ın Osmanlı Devleti'nce fethinden sonra Ermeniler ve Osmanlılar arasındaki ilişkiler gerildi. Osmanlı yönetimi Ermenistan'da ikamet eden bütün üst düzey din adamlarını yeni kurulmuş olan İstanbul Ermeni Patrikhanesinin idaresi altına girmeye zorladı. (Sanjian) Kudüs Ermeni cemaati Osmanlı yönetimi altındayken hiçbir zaman bin kişiyi aşmamıştır. 19.yy.'ın sonunda Doğu Anadolu'daki Ermeniler ve Osmanlı ordusu arasındaki çatışmaları takiben Ermeni mülteciler Filistin'e gelerek Kudüs Ermeni mahallesine yerleştikleri için sayıları artmıştır.(Ibid; Ben-Arieh, 1984) Şehirdeki Ermeniler ve Osmanlı yönetimi arasındaki ilişkiler göreceli olarak barışçıldı. Araplar gibi Osmanlılar içinde nüfusun küçük bir azınlığını temsil eden Ermeniler büyük bir tehdit oluşturmazdılar. Hatta 1915'te Türk Ordusu Kuzey ve Kuzeydoğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler ile çatışmaya girdiğinde Kudüs'teki Ermeniler fiziksel tehdit ve eziyete maruz kalmazdılar.(Sanjian; Zürcher, 1993; Gwynne Dyer, January 1976)

Kudüs'teki Hristiyanlığın durumu Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa ülkeleri arasındaki kapitülasyonlarca tanımlanmıştır ve Statükonun yani mevcut durum, Kudüs'teki Hristiyanlara ait kutsal yerlerin denetim ve kontrolü ile sahipliğini düzenleyen kuralların belirlenmesine gelince:

Başlangıçta belirtildiği gibi kapitülasyonlar egemen devletler arasındaki iki taraflı anlaşmalardı, fakat ticari guruplara tek taraflı ayrıcalıklar da veriyordu (Christianity, 1960; Pacini, 1998; De Groot, 2003). Türkçede ahitname ya da imtiyaz olarak bilinen kapitülasyonlar ilk kez bu Müslüman geleneğinin öncüleri olan Fatımiler ve Memlûklülerce uygulanmıştır (De Groot, 2003). İlk kapitülasyonlar Osmanlı İmparatorluğu'nda oturma ve

ticaret yapma hakkını İtalyan ve Fransızlara tanıyan ve onlara imparatorlukta dokunulmazlık haklarını veren temelde ticari olan anlaşmalardı (Angell, 1901; Thobie, 1977).

Fransızlarla ilk kapitülasyon anlaşması imzalandıktan sonra bunu diğer Avrupa ülkeleri takip etti. Osmanlılar 16.yy.'da İngiltere ve Hollanda'ya, 19.yy.'da Avusturya, İsveç ve iki Sicilya krallığına da kapitülasyon hakları tanıdılar (Van den Boogert, 2005). Kapitülasyon rejimi başlangıçta Osmanlılar açısından avantajlıydı fakat sonradan Avrupa güçlerince sömürüldüğü için gittikçe avantajsız hale gelmiştir. Aslında Kapitülasyonlar Osmanlılara Floransa, Cenova, Venedik, Hollanda, Fransa ve İngiltere ile 15. ve 16.yy.'daki dünya ticaretinin kârını paylaşma fırsatı sağlamıştır (Goffman, 2002). Yine kapitülasyonlarla devletlere Osmanlı ülkesine konsoloslar gönderme hakkı verilmişken aynı hak ancak 19.yy.'ın sonunda Avrupa'ya göndereceği temsilcilerini belirlemeye başlayan Osmanlılara verilmiştir (Ibid). 15.yy.'dakinden daha güçlü bir Avrupa'nın ortaya çıkması Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmeye başlamasıyla aynı döneme rastlar. Kapitülasyon rejimi 19.yy.'da imparatorlukta Avrupa'nın ekonomik ve politik nüfuzunun en önemli aracı haline geldiğini yansıtır.

Kapitülasyon rejimi Kudüs'te yaşayan yabancı cemaatleri, yani önde gelen dini sınıfları etkilemiştir. 19.yy. ortalarında Avrupalılar kutsal topraklardaki çıkarlarını yeniledikleri için İngiliz Hükümeti Mehmet Ali Paşanın yönetimini sınırladı ve 1838'de Kudüs'te ilk konsolosluklarını açtılar. Dikkate değer sayıda Avrupa ve Amerikan vatandaşı olan kişiler gelmeye başladı. Bunlar sadece sıradan Hristiyan hacılar değillerdi. Aynı zamanda bir fizikçi, öğretmen ve iş adamı olarak çalışmak ve şehre yerleşmek isteyen kişilerdi.(Ben-Arieh, 1984) Kapitülasyonların ve yabancı konsolosların korunması altında eğitim ve sağlık kurumları Avrupalı girişimciler ve hükümetler tarafından yapıldı. Kapitülasyonlar Avrupalılara dokunulmazlık hakları vermekle birlikte gümrük vergileri ve diğer vergilerde de önemli indirimler sağladı.

Oysa Kapitülasyonlar yerli halk tarafından yabancıların müdahalesini sınırlayıcı bir tedbir olarak algılanmıştı. 1914 sonuna kadar Kudüs'teki postane ve eğitim gibi hizmetler kendi çıkarlarını gözeterek Avrupalıların ellerindeydi. 1914 yazında Osmanlı hükümeti imparatorluğa yönelik kapitülasyon sistemini iptal etmek için I.Dünya Savaşı'nın çıkışını istismar etti. 1914 Eylül'ünde Osmanlı dışişleri bakanı kapitülasyonların 1 Ocak'tan itibaren iptal edileceğini belirten bir notu İstanbul'da bulunan yabancı devlet elçiliklerine gönderdi. Kudüs valisi Macit Şevket kapitülasyonların iptaline ilişkin olarak yabancı konsoloslara en çok görülen kapitülasyon imtiyazı

olan yabancı postanelerinin kapatılmasını bildiren bir yazı yazdı (National Archives and Records Administration, 1914).

Kapitülasyonları iptal eden imparatorluk emri belediyenin bahçesinde düzenlenen resmi bir törenle Kudüs ahalisine okundu. Valinin emri okunmasından sonra yörenin Osmanlı Parlamentosu'ndaki üyesi Said-al Hüseyini alınan bu önlemin önemini anlatan bir konuşma yaptı ve okunan emire rağmen kalabalığı yabancılara saygı göstermeye davet etti (Archivio Storico Ministero degli Affari Esteri, 1914). İmparatorluk içindeki diğer bölgelerde olduğu gibi kapitülasyonların yürürlükten kaldırılması yeni bir dönemin başlangıcının işaretiydi (Gerber, 1985). Dini tarikatlar, yabancı din adamları ve cemaatler yabancı devletlerin yardımına güvenmeksizin bu yeni durumla uğraşmak zorunda kaldılar. Tüm şehirde Avrupalılara karşı gösteriler düzenlediği için Hristiyanlar arasında panik hızla arttı (de Ballobar, 1996). Savaş için seferberlik ilan edilmesi ile Osmanlılar Avrupalı hükümetlerin himayesi altındaki okulları ve hastaneleri işgal ettiler.

Hristiyanlara ait kutsal mekânların "Statükosu" olarak adlandırılan anlaşmalarla bu mekânların denetimi ve buralara giriş hakkını, daha genel ifade ile kutsal topraklardaki çeşitli Hristiyan kiliseleri arasındaki hakları düzenleyen geleneksel uygulamalar konusunda bir sonuca varıldı. Bu haklar hem kiliseler arasında hem de Avrupalı güçler tarafından kendilerine verilen dış destek arasındaki bölünmeleri yansıttı (Zander, 1971). Statüko Memlûklü yönetimi dönemine birkaç belgede yer alan konu olarak ve Osmanlı döneminde sonuncusu 1852'de yayınlanan ve 1757 yılında meselenin mevcut durumunu onaylayan fermanlarla belirlendi. Resmi bir düzenleme kurulunda bu anlaşmaların kodlanması konusu 1920 yılı başlarında Filistin'deki İngiliz mandası sözleşmesinin hazırlanması sırasında önerildi ve kutsal yerler üzerindeki haklar ve talepleri tanımlamak için özel bir komisyonun atanmasını ön gören 14 maddelik bir sözleşme oluşturuldu. (Baldi, 1919; Zander, 1971).

1852'de Sultan Abdülmecit kutsal yerlerle ilişkisi bulunan birkaç kilisenin haklarını belirleyen bir fermanı Kudüs valisi Sadrazam Hafız Ahmet Paşa'ya gönderdi ve 1757'de III. Osman tarafından desteklenen siyasetin daha da genişletilmesini onayladı (Collin, 1974). Kutsal yerler sorunu bir yanda Rusya diğer bir yanda İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasında Kırım'da büyük bir Avrupa savaşına sebep oldu.(Heacock, 2001) Bu savaşın sonunda statüko 1856'daki Paris Konferansı'nda resmen tanındı. Daha sonra 1878 yılındaki Berlin Kongresi'nde de onaylandı (Lapidoth, 2005).

General Allenby 1917'de Kudüs'e girdiğinde belirli bir ihtilafın ortaya çıkması halinde Hristiyan cemaatleri arasındaki dengeyi bozmamak için mevcut hükümleri onayladı. Yayınladığı bildiri aşağıda yer aldığı gibiydi:

“Şehriniz insanoğlunun bağlı olduğu üç büyük din tarafından sevgiyle kabul edildiği için toprakları yüzyıllardan beri dua edenler ve bu üç dinin dindar mensuplarının oluşturduğu hacı topluluklarınca kutsanmıştır. Bu sebeple her kutsal binanın, anıtın, kutsal yerin, türbenin, hayratın dini kalıntının veya üç dinin ortak kullandığı herhangi bir ibadet yerini tahmin edileceği gibi kutsal kabul ettiğimizi ve geleneklerinin mevcut şekilde korunacağını bildirmek zorundayım.” (The National Archives, 1917).

İngiliz yetkilileri Kudüs'ün Hristiyan kiliseleri arasındaki dengenin, istikrarsızlığın ve karmaşıklığın uluslararası boyutta olduğunun tamamen farkındaydılar. Bunsen Komitesi olarak bilinen 1915 yılında Ortadoğu'daki İngiliz politikalarını tartışmak üzere kurulan bir departmanlar arası komisyon kutsal yerlerin uluslararası kontrol altında kalmasını önerdi (The National Archives, 1915). Bunsen Komitesi'nin üyesi olan Mark Sykes İtalyan ve Fransız hükümetlerinin Katolik müesseselerin kontrolü için rekabet ettiklerinin farkındaydı. Kasım 1917'de Fransız ve İtalyan diplomasisi arasında doğrudan yüzleşmekten kaçınmak için şehrin askeri yönetim altında tutulmasını önerdi. Çoğunluğu belirli bir ülkenin temsilcilerinden oluşan Hristiyan müesseseleri üzerinde iki devlete doğrudan denetim hakkı verilecekti (The National Archives, 1917). İngiliz yetkilileri statükonun bir tuzak olabileceğinin farkındaydılar. İmtiyaz hakkı verilmesi gibi bir tuzağa düşmeksizin kaçmak muhtemelen diğer kiliseler ve Avrupa devletlerinden gelecek itirazı tetikleyecekti. Dahası Yahudi sorunu nedeniyle İngilizlerin taahhüdünü destekleyen Balfour Deklerasyonu ışığında İngiliz hükümeti Arap direnişine karşı koymak için Hristiyan kiliselerinden mümkün olduğu kadar çok destek almak ihtiyacındaydı.

Savaş seferberliği süreci Türk yetkililerin askeri yönetimin dayattığı 1914 yazının başlarında başladı. Kapitülasyonlar yürürlükten kaldırıldıktan sonra yerel Katolikler ve muhtemelen diğer cemaatlerin Fransız yanlısı olduğu Alman konsolosu Bröde tarafından fark edilmesine rağmen Avusturya ve Almanya temsilcileri birkaç fırsat üzerine Hristiyanlara acilen müdahalede bulundular (Israel State Archives, 1914; Archivio della Custodia di Terra Santa, 1977).

Savaştan etkilenmiş ilk Hristiyan gruplar Osmanlı toprakları üzerinde yaşanan düşman bir gücün vatandaşları oldukları için Anglikanlardı. Kilise Misyoner Cemiyeti ve Londra Yahudiler Cemiyetine Osmanlı dışişleri

bakanlığınca Eylül 1914 yılında misyonerlerini bölgeden geri çekmeleri önerildi.(Lambeth Palace, 1914) Aynı zamanda Fransız ve İngiliz Katolik din adamlarına da ayrılmaları emredildi. Fakat kutsal türbe vesayetinin baş vasisi İstanbul'a giderek İngiliz ve Fransız keşişlerinin bölgeden çıkarılmalarının geçici olarak askıya alınmasını sağlamaya çalıştı (Giovannelli, 2000). Sonuç olarak Anglikanlar savaşın ilk safhasında şehri terk ederek ilk tek Hristiyan sakinlerdi. Osmanlı görevlileri Anglikan binalarına ve mülklerine el koyarken kilise üyeleri Mısır'a gittiler. Daha yeni atanmış olan Kudüs'teki Anglikan cemaatin başarılı piskoposu Rev.Canan Rennie MacInnes Kahire'ye yerleşti (Lambeth Palace, 1914). Atanmasının üzerine piskopos McInnes kutsal yerler için güvenilir mali kaynaklar bulmaya çalıştı (Hummel). Osmanlı hâkimiyetindeki bölgeye girişler yasaklanmış olmasına rağmen Anglikanlar, Anglikanizme dönen ve Hebrew Hristiyanlar olarak tanınan kutsal topraklara Yahudi göçünü destekleyerek İngiliz istihbaratına hayati bilgiler sağlayan bir grup Hristiyan Arap'la, Kudüs'le olan bağlantılarını sürdürdüler (Ibid). Anglikan cemaatinin üyeleri önemli ölçüde olmamasına rağmen yerli cemaatlere özellikle de okullara ve hastanelere pek çok hizmet verdiler. Yerli çocukların kriket ve futbol oynadığı St.George Koleji gözde bir yer olmadan önce Kudüs çocuklarına terk edilmişken askeri bir kampa dönüştürüldü (Okkenhaug, 2002).

1914 yılı sonunda Türk yetkililer bütün dini cemaatlere manastırlarını terk etmelerini ve mümkün olduğunca daha kolay kontrol altında tutulabilmeleri için evlerini Kudüs'e taşımalarını emretti (Giovannelli, 2000). Fransisken hacı evi ve manastırı Casanova ve St.Saviour Manastırları şehirde bulunan farklı dini cemaat üyelerine ev sahipliği yaptılar. Kudüs'ün son Osmanlı valisi şehirdeki Hristiyan müesseselerinin durumunu şu ifadelerle açıklar: Savaşın başlangıcında kiliselere saygı gösterildi. Hatta kapatılmış olanlara bile, fakat sonra Türk yetkilileri onlara el koydu. Kilise süslemeleri ve elbiseler hırsızlar tarafından çalınmaya başlandı (The National Archives, 1918; Khoury, Khoury, 2002).

Savaştan özellikle Rum Ortodoks kilisesi etkilendi. Düşmanlıkların ortaya çıkması ile Rum Ortodoks kilisesi kendisini mali sıkıntı içerisinde buldu. Başlıca gelir kaynağı olan hacıların gelişi durdu ve Patrik borç almak zorunda kaldı (Tsimhoni, 1978). Savaş esnasında Patrik aralarında İskenderiye'deki rum Ortodoks iş adamı Almiso Zarfudhaki'nin da yer aldığı şahıslardan, Credit Lyonnaise gibi kurumlardan, Rum ve Rus Hükümetlerinden 100.000 Fransız Frangından fazla borç aldı. Rus diplomatlar, Rusya Türkiye'ye karşı savaşa girdiği için şehirden sınır dışı edildiler. Bolşevik ihtilalini takibinde yeniden Kudüs'e dönemediler

(Roussos, 2003). Bu arada çoğunluğunu Osmanlı vatandaşlarının oluşturduğu Hristiyan nüfus askerlik görevinden kaçmak için ağır bir muafiyet vergisi vermek zorundaydılar (Lambeth Palace, 1914). 19.yy.'da Araplar ve Kilisenin Rum yönetimi arasında ortaya çıkan siyasi kriz savaş esnasında daha da arttı. Çünkü gelişmeler patrikhanenin kontrolü altındaki Arap cemaatinin düşük tabakadaki din adamlarını Rum yönetimine karşı koymak zorunda bırakmıştı (Tsimhoni, 1978; Bertram, Young 1926; Roussos, 2003). Mali kısıtlamalardan dolayı patrik Domionos gizlice Arap cemaatiyle aralarındaki uçurumu daha da arttıracak olan girişimde bulunarak Siyonistlere toprak sattı. Mali problemler savaşın ilk üç yılı kiliseyi etkin şekilde çalışamaz hale getirdi. Kanıtlar, üst tabakadaki Rum yönetiminin Osmanlı yetkilileri tarafından talep edilen dini mülkiyetleri kurtarmaya çalışırken, Arap cemaatinin ise bölgesel çıkarları korumaya yönelik çalıştıklarını gösteriyordu (The National Archives, 1918). Yunanistan tarafsız kalırken Türk yetkilileri Kudüs'teki Rumlara şüpheyle bakmaya başlamışlardı (Roussos, 2003).

Dini ibadetler sıkıntılara rağmen her zamanki gibi yapıldı. 1915 Nisan ayında İspanya konsolosu Ballober Patrik Domionos'un önderlik ettiği kutsal ateşin dini kafilesine tanık oldu.(Clark, 2005) Ballober kafilenin imparatorluğa dışarıdan gelen hacıların yokluğundan dolayı geçmişteki kadar neşeli olmadığını belirtti (de Ballobar, 1996). 1917'ye kadar Rumların düzenlediği yeni yıl kutlamaları Osmanlı görevlilerine ve yüksek tabakadaki din adamlarına yasaklandı. Koşulların oluşturduğu genel kıtlığın sebep olduğu temel gıda malzemelerinin ve diğer yiyeceklerin yüksek fiyattan satılması nedeniyle Rum cemaati kutlamaları büyük bir ağırbaşlılıkla yaptı (Ibid). Ortodoks hayırseverlerin ve Amerikan merkezli kurumların yaptığı mali yardım patrikhane tarafından yinelenen itirazlar sonrası Amerikan konsolosu Dr.Glozebrook aracılığı ile iletildi (National Archives and Records Administration, 1916). En kötüsü Temmuz 1917 yılına gelindiğinde Yunanistan Türkiye'ye karşı savaşa girmediğinden Rusya çarlık rejiminin çöküşüne sebep olan Şubat Devrimiyle sarsılmıştı. Kudüs Patriği tamamen yalnız kalmıştı. Geri çekilen Osmanlı kuvvetleri Patriğe Osmanlı yöneticilerinin direkt kontrolü altında olan ve Rum din adamları kontrolündeki kiliseyi terk etmesini emrettiler (Tsimhoni, 1978). Latin patriği Monsignor Camassei Kasım 1917'de sınır dışı edilen Rum Ortodoks meslektaşının kaderini paylaştı. Latin Patrik Alman General Von Falkenhey'n'e başvurdu, fakat Osmanlılar sınır dışı edilme emrinin yerine getirilmesinde kararlıydı. Cemal Paşa bizzat Monsignor Camassei'i ziyaret etti ve Nazareth'e gitmek üzere şehirden ayrılmaya zorladı (Possetto, 1938).

Bazı Hristiyan guruplar savaşın yarattığı olumsuzluklarla oldukça iyi başa çıktı. Hayatta kaldılar, dindaşlarına ve yerli halka hizmet ettiler. Dini bir yapının parçası olmamasına rağmen Protestan olan Amerikan sömürge temsilcileri dini farklılık gözetmeksizin hizmetlerini sundular (Dudman, Kark, 1998; Shamir, 2003). Amerikan kolonisi Birleşik Amerika'dan gelen ödeneği arttırdı, bu ödeneği mültecilerin ve yaralıların acısını dindirmede kullandı. 1915'te Amerikan Devleti Sekreteri Amerikan kolonisinin birkaç aş evi işlettikleri ve her gün 2000 den fazla insanı doyurduğu sebebiyle, ödeneye ihtiyacı olup olmadığının araştırmasının yapılması için konsolos Glazebrook'a talimat verdi (National Archives and Records Administration, 1915; Vester Spafford, 1964). 1917 yılı başlarında Birleşik Amerika'nın Almanya'ya karşı savaşa girdiğini duyan Alman görevlileri Kudüs'teki Amerikan varlığına yönelik bir kampanya başlattılar.

Birleşik Amerika Nisan ayında Almanya'ya savaş açtığı anda Amerikan kolonisi tarafından işletilen aş evleri açlık ve hastalıktan ölmeye üzere olan yoksul insanlar dikkate alınmadan kapatıldı (Vester Spafford, 1977). Topluluğun yöneticileri olan Berta Vester Spafford ve eşi Denizcilik Bakanı ve dördüncü ordunun komutanı olan Cemal Paşa ile tanışarak kendilerine yaralılara yardım etmek üzere izin vermesini istediler. Cemal teklifi kabul etti ve The Grand New Hotel'i hastane olarak kullanmaları için kendilerine tahsis etti. Hasta ve yaralıları tedavi etmenin dışında Amerikan kolonisinin üyelerinin cenaze törenlerini geleneklere uygun şekilde yapılmasını sağladılar. Yahudiler Müslümanlar tarafından veya Katolikler Ortodoks Rumlar tarafından gömülmeyeceklerdi.(ibid) Şehir İngiliz orduları tarafından işgal edilir edilmez General Shea aracılığı ile İngilizlerin yardımını istediler ve 20 kamyon yiyecek ve tıbbi malzemenin Mısır'dan Kudüs'e gönderilmesini sağladılar. Amerikan kolonisi Suriye ve Filistin yardım komitesini de yanına alarak Anglikan piskoposu MacInnes ile beraber savaş sonrası Kudüs'ün yeniden yapılanmasına yardım etmek amacıyla Kahire merkezli bir Anglikan müessesesi kurdular. Amerikan kolonisinin katı dini ve sosyal özelliği düşünüldüğünde elde edilen bilgiler Kudüs'teki özgün yapı dikkate alındığında dinine, milliyetine ve siyasi görüşlerine bakılmaksızın insanların mutluluğuna yönelik çalıştığını ve topluluğun çalışmasının gerçekten tarafsız olduğunu gösterdi.

Kudüs'ün küçük Hristiyan cemaatleri arasında tahminen 1172 yılından beri kutsal türbenin kilisesindeki küçük kiliseye sahip çıkan, tarihi ilk Hristiyan dönemine kadar dayanan Etiyopya kilisesi vardı (Christianity, 1960). Savaş sırasında kilise Türk yetkililerine teslim edilmişti ve tek bir bina hastaneye çevrilmişti (The National Archives, 1917). Bir İngiliz

raporuna göre şehrin işgalden sonra Habeş cemaati hem Ortodoksların hem de Katoliklerin ayinlerine katılmışlardı. Hastalık veya sınır dışı edilmeye maruz kalmadıklarından diğer küçük cemaatlere göre daha iyi durumdaydılar (The National Archives, 1918).

Savaş sırasında binlerce Ermeni Anadolu'dan Filistin'e sürüldü. Sebebi ise Ermeniler ve Osmanlı ordusu arasında Anadolu'da yayılan kanlı çatışmaydı. Ermenilerin birçoğu çok kötü bir durumda Filistin'e ulaştılar (Lambeth Palace, 1918). İddiaya göre Cemal Paşa ve eski Ermeni patriği Maghakia arasındaki dostluktan dolayı Kudüs'teki Ermeniler Kudüs'ten ayrılmaya zorlanmadılar (Sanjian). Şehirde tifüs ve kolera gibi salgın hastalıkların ortaya çıktığı 1916 yılında kutsal Archangels Kilisesine yakın yerde yaşayan Ermeniler çok acı çekiyorlardı. Yaklaşık 10.000 Ermeni mülteci savaş sonunda Filistin'e geldi. Hayatta kalan Ermenilerin çoğu sürekli olarak Port Said kampına gönderildi. Yaklaşık 4.000 kadarı Kudüs'e yerleşti (Lambeth Palace, 1918; Melkon Rose, 1993; Sanjian).

Sonuçta Hristiyanlığın savaştan nasıl etkilendiğinin ve savaş koşullarına nasıl tepki verdiğinin altının çizilmesi gerekmektedir. Bütün kiliseler gerekli koşulların ve taleplerin eksikliğini ve sürgün edilmenin tecrübesini yaşamıştı. Oysaki bu kiliselerin bazıları halkın refahını koruyabildi, geriye kalan kiliseler ise sadece çiçeklerinin temel ihtiyaçlarını giderebildi. Savaşın Hristiyan kurumlarını nasıl etkilediğine güzel bir örnek kutsal toprakların vesayeti verilebilir: Geleneksel olarak vasiler Kudüs'te savaş koşullarının tarihsel olarak yeniden oluşumunda önem arz eden bir günlük oluşturmak zorundaydılar. Kutsal yerlerin vesayetine savaş esnasında daha önem verildiğinden aşağıdaki gibi bahsedilecektir.

21.yy. başında şehrin sosyal yapısında en kökleşmiş şeylerden biri Kudüs'ün Hristiyan müesseseleri arasında Assisi'li St. Francis tarafından 13.yy.'da Fransiskanların yetki alanı olarak kurulmuş olan Fransiskan tarikatına ait kutsal toprakların vesayetiydi.(Mancini, 1983) Kuruluşundan beri vasi İtalyan'dı, aslında konseyin üyeliği milliyet esasına dayalıydı. Tartışmayla geçen dönemde vesayet, vasinin oluşturduğu ve üyeliği isteğe bağlı olan konsilce yürütüldü. Bir Fransız vekil, bir İspanyol procurator, bir İtalyan, bir Fransız, bir İspanyol ve bir Alman olmak üzere altı üyeden oluşuyordu. 1921 sonrası bunlara bir İngiliz birde Arapça konuşan üye daha alındı.(Giovannelli, 2000) Vesayet Filistin Katolikleri, Mısır, Ürdün, Lübnan, Kıbrıs ve Rodos grupları üzerinde dini yetkiye sahipti. Ayrıca Rum Ortodoks Patrikhanesi ve Ermeni Patrikhanesi'nin yanında kutsal yerler için kabul edilen statükonun uygulanmasından sorumluydu.

Vesayet Avrupa devletleri ile olan ilişkilerini karmaşık bir şekilde yürüttü. Vesayeti yöneten konsilin içindeki denge bu devletlerin üyeleri vasıtasıyla kurumu etkilemeye çalıştıklarından oldukça kırılıyordu. Oysa uluslararası bir örgüt olarak yüzyıllar boyunca varlığını koruyan vesayet tarafsız olmalıydı. Osmanlı yönetimi altında bir kurum olarak vesayetin manastırlar, okullar veya diğer binaların mülkiyetine sahip olmasına izin verilmedi. Sadece keşişler kendi adlarına mülkiyet sahibi olabilirdi ve hak sahibi olabilmek için yetki verilecek kişinin seçimi milliyet esasına göre vesayet tarafından yapılacaktı. Vesayetin uluslararası özelliği, aldığı her kararın İnceleme konusu olması demektir. Fakat savaş sırasında İspanya ve Avusturya konsoloları müessesenin lehine müdahalelerde bulunmalarına rağmen bir parçada olsa kendi isteğiyle işleyişine bıraktı. Savaş sırasında İspanya vesayet kurumuna 60.000 frank bağışlarken, özellikle Avusturya olmak üzere merkezi güçler kurumu parasal açıdan desteklediler (Archivio Storico Ministero degli Affari Esteri, 1918). Savaş başladığında Osmanlı Ordusu binalara ve müttefik vatandaşlarının keşişler adı altında kayıtlı olduğu vesayet kurumunun mülkiyetlerine el koymaya başladı. Kutsal yerlerin geleceği ile ilgilenen Vatikan İstanbul'daki Kardinali Dolci'ye mülkiyet hakkı üzerindeki bir ihlalin Osmanlı kanunlarının aksine bu mülkiyetin sahibi olduğunu iddia eden Vatikan Devleti'ne karşı saygısızca bir hareket olarak düşünüldüğünün Osmanlı yetkililerine açıklanması konusunda baskı yaptı.

Vasiler için olayların günlüğünü tutmak geleneksel olduğu için savaş boyunca vesayet kurumunu incelemek mümkündür. Vasilerin yokluğundan dolayı vesayet başkanlığı keşiş Eutimio Castellani'nin günlüğü 1914'ten 1918'e kadar kronik şekilde yazılmış ve günlük olayları anlatan notlara yer vermemektedir. Osmanlı Hükümeti savaşa girdiği için vesayet kurumu kendini uluslararası alanda izole edilmiş buldu ve hareket alanının temel çerçevesi Filistin ve özellikle Kudüs oldu. Vesayetin mali durumu başka ana gelir kaynakları olmadığı için kötülemeye başladı. 1914 yılının Eylül ayı başında vesayet çalışanlarının ücretini %15 düşürdüğü için çalışma alanı içindeki faaliyetlerini azalttı (Archivio della Custodia di Terra Santa, 1914). Kasım ayında Türk yetkililer Kudüs çevresine dağılmış olan dini cemaatlerin şehirde toplanmalarını emretti. Fransiskenler St.Saviour erkekleri ve Casa Nova'daki kadınları konuk ettiler. Birkaç gün sonra polis her iki yerde bulunan din adamlarının hepsinin ismini kaydetti (Archivio della Custodia di Terra Santa, 1914). Yerel polis savaş boyunca sıradan olaylara sahne olan manastırları ziyaret etti. Amaçları suçluları ele geçirmektir. Örneğin kışın yaklaşmasıyla birlikte ordu vesayetten kömür ve Kudüs'teki Osmanlı

kuvvetlerinin beslenmesi için birkaç günlüğüne çalıştırmak üzere değirmeni istedi (Archivio della Custodia di Terra Santa, 1915).

İtalya müttefiklerinin yanında savaşa katıldığından Osmanlılar Vatikan'ı İtalya hükümetinin müttefiki olarak gördükleri için durum daha da kötüleşti (Archivio Segreto Vaticano, 1915). Osmanlılar okullara, manastırlara ve hastanelere el koymalarına rağmen seferberliğe hazırlık süreci içinde Kardinal Dolci vesayet kurumuna ait olan Kudüs'teki manastırların yeniden açılması iznini aldı. İstanbul'dan gelen emre göre Kudüs'teki yerel yöneticiler harekete geçtiler (Archivio Segreto Vaticano, 1915). Fransiskanlar arasındaki birkaç İngiliz ve Fransız misyonerinin düşman vatandaşları oldukları gerekçesiyle 1914 yılında şehirden ayrılmaları istendi (National Archives and Records Administration, 1914). Osmanlıların verdiği emirler sadece erkeklerle ilgiliydi, oysa bütün rahibeler ve rahibe olmayan kadınlar ve 18 yaşın üstündeki erkek çocuklar da şehir dışına çıkarılmaya başlanmıştı (National Archives and Records Administration, 1914). Öncelikle vesayet kurumunun istenmeyen üyeleri Türk kuvvetlerinin bina şeklindeki hemen hemen bütün mülkiyetlere, teçhizatlara el koymaları ve vesayetle ilgili taşınma sürecinin başlaması üzerine şehirden ayrıldılar.

Ağustos ayının sonunda İtalyan'lar Türklere karşı savaşa girdiler ve Osmanlı yetkilileri çoğunluğu Fransiskan olan bütün İtalyan din adamlarının şehirden ayrılmasını emrettiği için yaz mevsiminin vesayet kurumunun işleyişi açısından zor geçeceğini gösteriyordu. Amerikan ve İspanyol konsolosları sayesinde Avusturya'nın müdahalesinin saptanması üzerine bu din adamlarının kalmalarına izin verildi (Archivio della Custodia di Terra Santa, 1915). Özetle 1915 yılında şehirde yaşayan Fransiskanların 72'si İtalyan, 17'si Osmanlı vatandaşı, 4'ü Portekizli, 31'i İspanyol, 13 ü Alman, 3'ü Amerikan ve 5'i de Hollandalıydı (National Archives and Records Administration, 1915).

1916 yılında vesayet kurumu çok büyük bir darbe yedi. Nisan'da St. Saviour Eczanesi yağmalandı ve kapatıldı. Hastaneye dönüştürülen, keşişlerin ve rahibelerin kullanımı için iki manastırda sadece iki oda ayrılan St. Saviour ve Casa Nova manastırları Türk kuvvetlerince işgal edildi (Archivio della Custodia di Terra Santa, 1916). Büyük baskılara rağmen vesayet kurumu Kudüslüler için aş evini çalıştırmaya devam etti. Kurum faaliyetlerini oldukça azaltıldığı için 1917'ye ait günlük girişleri kesintiye uğradı ve daha çok Kudüs'e dışarıdan gelen haberlere yer verildi. İngiliz ordusunun şehirden uzak olmadığını düşünerek 1917 Mart'ında Yafa'nın tahliyesi sonrası günün birinde İngilizlerin Kudüs'ü özgürlüğüne kavuşturacağını ümit ettiler.

1917 Aralık ayında şehrin İngiliz'ler tarafından ele geçirilmesi üzerine vesayet kurumu şehrin iç durumuyla ilgilenmeye ve Filistin dışındaki bağlantılarını yeniden kurmaya çalıştı. En önemli sorunlardan yüzyıldır Fransa'ya verilmiş olan kutsal topraklardaki Katolikliğin dini koruculuğuydu. İngiliz işgalinden birkaç hafta sonra yeni vasi olarak keşiş Ferdinando Diotallevi'nin ismi belirlendi. Vatikan devlet sekreteri Cardinal Gasparri Filistin'de daha etkili olabilmek adına bu kurumu kullanmaya çalışan İtalya, Fransa, İspanya ve Büyük Britanya'nın etkisini bertaraf etmek istediği için vesayet kurumunun yaptıklarını savundu(Giovanelli, 2000).

Vesayet kurumu hakkında hazırlanan bir İngiliz raporunda kurumun 10.000 sterlin zarara uğradığı tahmin edilmekteydi. Casa Nova ve St. Saviour manastırları işgal sonrasında fazla zarar görmemişti fakat bütün eşyaları, gümüş yemek takımları ve mahzenlerine kadar yağmalanmışlardı (The National Archives, 1918). Bu rapora göre keşişler tarafından işletilen ve savaş esnasında kapatılan imalathane tamamen yok edilmişti. Keşiş Diotallevi 1918'de Kudüs'e geldiğinde savaştan önceki vesayet genel başkanı olan keşiş Cimino'ya bir rapor yazdı bir kez daha bütün mülkiyetin yağmalanarak yok edildiğinden bahsetti. Fakat buna rağmen Fransiskenlerin, hala ihtiyacı olanların bir günlük yemek ihtiyacını karşılamaya devam ettiğini vurguladı. Diotallevi Fransiskenlerin hem Habeşi hem de Ermeni Katoliklerle de ilgilendiğini belirtti (Archivio Storico Ministero degli Affari Esteri, 1918).

Vasi, siyasi açıdan statükonun devam ettiğini, kendinden önceki dönemlerini desteklediğini yazdı ve dahası vesayetın sesinin geçmişte olduğu gibi güçlü olmadığını belirtti. Aslında Vatikan'ın Filistin'deki olayların gelişmesini dikkatlice izlemesine rağmen Latin Patrikhanesi hala geri çekilen Türk kuvvetlerinin elindeydi. Savaş vesayet üzerinde etkisini gösterir göstermez kutsal yerlerin geleceği, Siyonizm sorunu, Latin Patrikhanesi ile olan çatışmalar ve diğer konuları içeren uluslararası politikalar ön plana çıkmaya başladı. Roma'daki Cardinal Gasparri kutsal yerlerin yönetiminin Vatikan'a verileceğine gönülden inanıyordu. Aslında şehrin uluslararası hale getirilmesi konusunda başarılı olunacağını, Katolikler üzerindeki Fransız himayesinin şehrin İngilizlerin eline geçmesiyle sona ereceğine de inanıyordu. Bunun etkisiyle Fransiskenlerin genel başkanı keşiş Cimino vasi olan keşiş Diotallevi'ye bir telgraf gönderdi: Filistin'de ki Türk hâkimiyeti sona erdi. Eski Fransız himayesi de sona erdi (The National Archives, 1918). 1917 yılı başında Papalık Osmanlıların kalıcı olarak Filistin'den çekilmeleri halinde Fransız hâkimiyetini sona erdirmeye niyetlerini Fransız yetkililerine açıkladı. (Ministe`re des Affaires E`

trange`res, 1917). Fransa'nın Katolikler üzerindeki resmi himayesi 1923 tarihli Lozan antlaşmasının 28. Maddesiyle resmen kaldırılmadan önce bu himaye hakkı kapitülasyonlarla garanti edilmişti. Fakat 8. Madde ile de Filistin manda altına sokulmuştu (Collin, 1948). Filistin'in kamu güvenliği ile ilgilenen Fransız savunma ve dış işleri bakanlıkları vesayet kurumunu ve sorununu tırmandırmak isteyen Vatikan'ı görüşmelere çağırdı. Fransa'ya yönelik dini ayrıcalıklar, vasiden ve Gasparri'den alınan talimatları uygulayan ve Fransız olmayan Katoliklerin çoğunluğu tarafından büyük bir muhalefetle karşılanmasına rağmen 1924'e kadar devam etti (Minerbi, 1990; Giovannelli, 2000). 1926'da Fransa ve Vatikan Osmanlı topraklarındaki dini ayrıcalıklarla yerel yöneticilerin haklarını yeniden belirleyen bir antlaşmaya vardılar. (Collin, 1948; Giovannelli, 2000) Bu etkinlik Kudüs ve bölgedeki Katolikler üzerinde Fransız himayesinin 19.yy. sonunda sona ereceğini işaret ediyordu.

Vesayet kurumunun çalışmalarına bakıldığında, bu kurumun uluslararası boyutu merkez alınırca yerel bağlamda nadiren çalıştığı görülür. 1918 yılındaki antlaşma sonrası 1924'e kadar vasi Ferdinando Diotallevi tarafından tutulan günlük, uluslararası ve diplomatik konuların ağır bastığını kanıtlar (Fabrizio, 2002). Diotallevi'nin günlüğüne göz atıldığında yerel halktan hiç bahsetmediğini görmek mümkündür. Günlüğün yayımcısı Daniela Fabrizio'nun haklı olarak hem Katolik hem de Katolik olmayan cemaatin vasiinin iki ana endişe kaynağı olduğunu vurgulamıştır. Altının çizilmesi gereken son bir noktada kutsal yerleri kapsamadığı sürece vasi Diotallevi'nin Siyonizm konusunda gösterdiği açık ilgisizlik (ibid). Vatikan ve Latin Patrikhanesi Siyonizm sorununu çevreleyen tartışmalara daha ilgiliydi.

Savaş Kudüs'ün Hristiyan cemaatleri üzerinde derin bir ideolojik etkiye sahipti. Savaş döneminde yerli Araplar ileride daha tutarlı haberler haline gelecek olan Yahudi göçüyle ilgili söylentileri duyuyorlardı. Balfour Deklarasyonu 1917 yılı sonunda halk tarafından duyuldu, fakat Deklarasyon 1920 yılında Filistin'de yayımlandı. Yerli Arapların Yahudilere yönelik tutumu değişti. Çünkü kendilerini Yahudi göçünün tehdidi altında hissetmişlerdi. Kudüs'teki yerel Hristiyanların ileri gelenleri Yahudi göçüne karşı çıkan siyasi, kültürel ve edebi derneklerdeki Müslümanlarla aynı safta yer aldılar.

Birkaç cümle de üç yönetici sınıfın oluşturduğu Kudüs'ün sosyo-politik tabakalarına ayırmak gerekiyor: Bunlar Müslümanların dini liderleri ulemalar, dini vasfı olmayan Ayanlar, yerel askeri birliklerin komutanlarıydı. Kudüs'ün ileri gelenleri hem Müslüman hem de Hristiyanlardı ve şehrin

parçalanmış sosyal yapısının ve hızla değişen demografik yapısının köşe taşlarıydılar. Bunlar savaşın çıkmasıyla Kudüs'teki yaklaşık 15.000 Müslüman ve on beş bini Hristiyanlardan oluşan karışık nüfusunu, 50.000 Yahudi'ye karşı temsil ediyorlardı (Mazza, 2007).

Müslümanlar ve Hristiyan Araplar, Siyonizm'in karşısında ortak tehdit altındaydılar. Siyasi farklılıklara ve farklı Hristiyan mezhepleri arasındaki bölünmeye rağmen anti Siyonist mücadeleye karşı ciddi şekilde Avrupalı devletlerce desteklendiler (O'Mahony, 1994). Müslüman-Hristiyan derneklerinin oluşumu Osmanlı hâkimiyetinin son aşamasında şekil almaya başlayan Filistin Milli Hareketinin gelişen bir parçasıydı. (Pappe, 2004) Bir bakıma Siyonizm, Filistin Milli Hareketini oluşturmasına rağmen aynı hareketin sadece Siyonizm ve Yahudi göçüne karşılık olarak ortaya çıkmadığını belirtmekte fayda vardır. Halidi, Filistin'in kimliğinin I. Dünya savaşı sonrası yeni yeni sınırlarının belirlenmesiyle artan Siyonizm ve Yahudi kimliğinin belirlenmesine bir cevap olarak ortaya çıktığını tartışmaya açmaktadır (Khalidi, 1997). Ancak kanıtlar Kudüs'ün İngilizlerce işgalinden birkaç hafta sonra yerel Müslüman ve Hristiyanların ileri gelenlerinin Siyonist harekete karşı olan tepkileri örgütlemeye başladıklarını göstermektedir (Pappe, 2004). Bu derneklerin temel problemlerinden biri Filistin'in geleceğiyle ilgili olarak Müslüman üyelerin siyasi görüşünün bölgenin sosyal ve dini hayatında Hristiyanlığın önemine rağmen Filistin'in İslami özelliğini vurgulamak eğiliminde olmalarıydı. Bazı yerel Müslüman liderler Hristiyanlıktan İslam'a dönen ve inancı Avrupalıların bölgedeki çıkarlarıyla iç içe olan, bu yüzdende bozulmuş olduğunu gören Filistinli Hristiyanları desteklediler (O'Mahony, 1999). Dahası bu derneklerin faaliyetleri Hüseyini, Nashashibi ve Halidi gibi hem Müslüman hem de Hristiyan olan şehrin büyük Arap aileleri arasındaki rekabeti etkilemiştir (Gray, 1969). Olay, hem Müslüman hem de Hristiyan Arap göçmenlerini içeren pek çok cemaatle Kudüs'ü sınırlamak değildir, Kudüs'ün içinde bütün dünya yer almalıydı. Bu grupların başlıca amaçlarından biriside İngilizlerle ve Filistin üzerinde etkisi bulunan Avrupalı Hükümetlerle, Birleşik Amerika ve diğer ülkelerle lobi yapmaktı (Archivio Segreto Vaticano, 1919). Filistin kökenli Hristiyanların oluşturduğu Meksika'da ki 'Hijos de Palastine' (Filistin Çocukları), 1919'da Kudüs Latin Patrikliğine Rus Yahudilerinin Filistin'i sahiplenmeye hakkı olmadığını, benzer şekilde Bolivya'da yaşayan ve yaklaşık 4000 civarındaki Hristiyan Filistinlinin oluşturduğu bir grup, Filistin'in Yahudi nüfusunca yönetilmemesi gerektiğini vurgulayan bir mektubu Vatikan'a yazmışlardı (Archivio Segreto Vaticano, 1918). Sonunda bu dernekler uluslararası desteği sağlamakta başarılı olamadılar, fakat yine

de Filistin sorununun ortaya çıkmasıyla göçmen topluluklar arasında duyguların güçlenmesini sağladılar.

Yukarda belirtildiği gibi Kudüs'te faaliyet gösteren Müslüman-Hristiyan dernekleri dünyanın dikkatini çekmede başarılı olamadılar. Oysa sürekli lobi yaparak Filistin ve Siyonizm konularını tırmandıracak faaliyetlerde bulundular ve Filistin'de çıkarı olan devletler arasında bir dizi tartışmaya sebep oldular. İlk resmi Müslüman-Hristiyan Derneği Siyonizm ve Yahudi gücü ile savaşmak amacıyla Yafa ve Ramallah Arapları tarafından 1918'de kuruldu. Aynı zamanda Filistin'de ki Arapların dini gruplara ayrılmalarını gündeme getiren İngilizlere de karşı çıktı (Jacobson, 2006). Bir süre sonra Kudüs de benzer dernekler çoğaldı (O'Mahony, 1994). Sonunda altı dernek halinde faaliyet gösterdi. 1918'e kadar iki önemli dernek Arap kulübü (Al-Nadi Al-Arabi) ve edebiyat kulübü (Al-Muntada Al-Arabi) kalmıştı. 1920 yılına kadar diğer örgütler Hristiyanlık ve Kardeşlik Derneği (Al-Akh wa Al-Afaf), Arap Kadınları Derneği, Kudüs Arap Derneği ve Eğitim Kulübü gibi örgütler varlıklarını sürdürdüler. Bu derneklerin başkanları aynı dönemde ortaya çıkan milli hareketin başkanlığını da yapan asilzâdelerdir. Örneğin Nashashibi ailesinin üyeleri Edebiyat Kulübünün başkanı Hüseyinler ise Arap Kulübünün başkanlığını yapıyorlardı (The National Archives, 1919).

Filistin'de ki Arap Dernekleri Üst Komitesi bu derneklerin faaliyetlerini kontrol eden bir üst örgüt olarak Kasım 1919'da Hayfa'da kuruldu. Birleşmiş Milletler Hükümetine yazılarak ittifaka yönelik desteklerini bildirdiler, devamında Wilson'un Self-Determination fikrinin Filistin'in bağımsızlığı, bölgesel bütünlüğü ve Yahudi göçünün yasaklanmasına ilişkin düşüncelerini sordular (National Archives and Records Administration, 1919). Mektup diplomatik olarak Amerikan Devletine gönderilmesine rağmen bu derneklerin gerektiği takdirde diplomasiden başlayıp fiiliyata doğru hareket etmek isteğinde olduklarını açıklıkla vurgulayarak: Bu vesileyle açık bir yerel heyecan ve memnuniyetsizliğin sonucu olarak bu ülkede vukuu bulabilecek herhangi bir sorun ve istikrarsızlıktan sorumlu değiliz. (İbid) Bu, derneklerin nüfus üzerinde kontrole sahip olması gerekmez anlamında değildir, aksine dernekler halkı kontrol etmeli ve gerekirse İngiliz ve Siyonistlere karşı gösterileri durdurmalıdır. Edebiyat Kulübünden alınan mektubun içeriği 1919 Ağustosunda Kudüs'teki Amerikan temsilciliğine derneklerin yaptığı saldırıya dayanıyordu: "Arap olarak yaşayacağız, Arap olarak öleceğiz" (National Archives and Records Administration, 1919).

Aynı dernekler diğer hükümetlerinde baskısını durdurmaya çalıştılar. 1919 'da Versay Barış Konferansı öncesi üst komite Papaya bir mektup yazarak bu ülkeyi Siyonistlerden kurtarmak için Filistin halkı adına aracılık etmesini istediler. (Archivio Segreto Vaticano, 1919) Versay Barış Konferansı sonrası komiteye ait bir demeç Vatikan'a gönderildi. Demeçte 1920 Nisan'ında patlak veren Nebi Musa isyanlarına benzer karışıklıklar için siyasi bir gerekçe bularak girişimlerde bulunulması gerekeceği yazılıydı:

Genelde Arap ülkeleriyle özellikle Filistin'le ilgili San Remo Konferansı kararı aşamalı bir ölümün habercisidir. Bizi acıdan kurtaracak hızlı bir ölümün haberini bekliyoruz. Filistin'in Yahudiler için milli bir vatana dönüşmesi peygamberlerin yaşadığı ve Hz. İsa'nın doğup çarmıha gerildiği topraklarda ciddi karışıklıklar ve büyük sorunların kaynağı olacaktır. Karışıklıklar şimdiden birkaç yerleşim bölgesinde özellikle 4 Nisan 1920'de Kudüs'te başlamıştır. Bunun sorumluluğu size aittir. Kendi haklarını savunan ve uluslarını diriltmek için her şeyi yapan Araplar sorumlu olmayacaktır. Yaptığınız işten dolayı tarih sizi suçlayacaktır (Archivio Segreto Vaticano, 1920).

Belge Yahudi göçünden, San Remo Konferansından ve Balfour Deklarasyonu'ndan bahsediyor fakat önemli dini konuları da siyasi gündeme taşıyordu. Bu mektup Osmanlı Orta Doğusu için gelecekte düşünülen planları tartışmak için toplanan barış konferansına katılan ülkelere gönderilmiştir. Talepte bulunanlar İsa'nın yaşadığı ve öldüğü yer olarak Filistin'in statüsünü vurguluyorlardı. Bu sebeple Hristiyanlığı Filistin sorununun gündemine getirerek destek kazanmak amacıyla kullanıyorlardı.

1919 yılı boyunca Edebiyat Kulübü ve diğer dernekler Yahudi gücüne müdahalede bulunması için Vatikan'ı zorladı. 1920 yılı başlarına kadar barış konferansında alınan kararların sonucunda ifadelerini değiştirmeye başladılar (Archivio Segreto Vaticano, 1919). Nablus'ta düzenlenen bir toplantıda Arap Dernekleri Üst Komitesi Yahudilerin ekonomik faaliyetlerini boykot etmeyi ve hem Arap basınında hem de İngiliz resmi haberlerinde Siyonist göçüne karşı çıkılması yönündeki kararlarını halka duyurmaya karar verdiler (National Archives and Records Administration, 1920). Balfour Deklarasyonunun 4. Yıl dönümü ile Siyonizm'in ileri gelenleri ilk yıllarda yaptıkları gibi Kudüs'te büyük bir kutlamanın yapılacağını duyurdular. Savaş esnasında ortaya çıkan çok sayıda gruptan biri olan Mısır Filistin Derneği böyle bir durum halinde bir günlük yas ilan edilmesi ve bütün Arap dükkânlarının kapatılması için bir tavsiyede bulundu. Bu özel durum huzuru belli bir ölçüde sağlayacakken şehrin Yahudi mahallesinde bir Arabın öldürülmesi buna engel oldu (Storrs, 1921).

Şehrin politikaları üzerinde Müslüman-Hristiyan Derneklerinin etkileri önemliydi. Çünkü Arap Filistin hareketinin şekillendiği yıllarda milli duygunun gelişmesini destekleyen önemli toplantılar yapıldı. Hristiyan eylemcilerin rolünün oldukça marjinalleşmeye başladığı görülmüyordu. Savaşta çatışma dönemlerinde daha dengeli olan Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki toplumsal ilişkileri değiştirdi. İç dinamikler etkilendi, Latin ve doğu Katolikleri Filistin'in Suriye ile birleşmesini isteyen güçlere katıldı (Ministe're des Affaires E' trange`res, 1919). Hristiyanlar, Müslüman-Hristiyan Derneklerin kurulması ile fazlası ile temsil edilmişlerdi. Ancak 1920'lerin sonunda ve 1930'lar da önde gelen Müslümanlar milliyetçi hareketin kontrolünü ele geçirdiler.(O'Mahony, 1994) Bu dernekler Siyonizm'in tehdidine karşı Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında ilk ittifakı şimdiye kadar ilk kez onayladıkları için önemliydiler. Bu gruplar gittikçe artan şekilde Yahudi sakinlerle aralarında gerilim oluşturan siyasi bir hareket olarak Siyonizm'i hedef aldılar ve bu harekete karşı çıktılar. Yine de Müslüman-Hristiyan Dernekleri OETA'nın (İşgal Edilmiş Toprakların Yönetimi) başkanı General Money'den gelen bir nottan öğrenildiği kadarıyla, Siyonist göçmenlerle yerli Yahudi sakinleri arasında bir ayırım yaptılar (The National Archives, 1919). Oysa gerilim Müslüman ve Hristiyan olan Araplarla Yahudiler arasında büyük çatışmalara sebep olan 1920 'deki Nebi Musa olayı gibi şiddet, gösteriler ve isyanlarla sonuçlandı ve gittikçe arttı. Nebi Musa olayı gizli bir savaşın başlangıcına işaret ettiği için Kudüs tarihinde bir dönüm noktası olarak düşünülebilir.

KAYNAKLAR

Angell, J.B. (Jan. 1901), 'The Turkish Capitulations', *The American Historical Review*, Vol.6, No.2, p. 56

Archivio della Custodia di Terra Santa (1977), *Jerusalem, Diario della Guerra*, 1917, A discussion of German and Austrian intervention in favour of the local population is to be found in I. Friedman, *Germany, Turkey and Zionism*, 1897–1918 (Oxford: Oxford University Press,)

Archivio della Custodia di Terra Santa, *Diario della Guerra*, 1914

Archivio della Custodia di Terra Santa, *Diario della Guerra*, 1915

Archivio della Custodia di Terra Santa, *Diario della Guerra*, April–June 1916

Archivio della Custodia di Terra Santa, *Diario della Guerra*, Nov. 1914: '3 November. 24 Franciscan nuns, 19 Carmelitan nuns, 20 Benedictine nuns, 17 Franciscan of the tertiary order nuns, 60 orphans and other 12 nuns came to Casa Nova. "7 November 15 White Fathers came to St Saviour."

Archivio Segreto Vaticano, *Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari Africa-Asia-Oceania*, Pos. 13, Fasc. 5, Card Dolci to Card Gasparri, Istanbul, 5 April 1915

Archivio Segreto Vaticano, Segr. Stato, *Affari Eccl. Straordinari Asia-Africa-Oceania*, Pos. 53, Fasc. 40, *Christian Muslim Association to Vatican*, 21 Oct. 1919

Archivio Segreto Vaticano, Segr. Stato, *Affari Eccl. Straordinari Asia-Africa-Oceania*, Pos. 53, Fasc. 42, *Literary Club to Vatican, Jerusalem*, 21 Sept. 1919

Archivio Segreto Vaticano, Segr. Stato, *Affari Eccl. Straordinari Asia-Africa-Oceania*, Pos. 53, Fasc. 40, *Arab Committee, Jerusalem*, 17 May 1920

Archivio Segreto Vaticano, Segr. Stato, *Affari Eccl. Straordinari, Africa-Asia-Oceania*, Pos. 53, Fasc. 39, *Committee 'Hijos de Palestina', to Latin Patriarchate, Mexico*, 5 Jan. 1919

Archivio Segreto Vaticano, Segr. Stato, *Affari Eccl. Straordinari, Africa-Asia-Oceania*, Pos. 53, Fasc. 39, *Apostolic See Bolivia to Secretary of State Card Gasparri, La Paz*, 30 Nov. 1918

Archivio Segreto Vaticano, Vatican City, *Segreteria di Stato-Guerra-111, Card Gasparri to Card Dolci, Vatican City*, 3 Sept. 1915

Archivio Storico Ministero degli Affari Esteri, *Archivio di Gabinetto, Pacco 185, Diotallevi to Cimino, Jerusalem*, 6 March 1918

Archivio Storico Ministero degli Affari Esteri, Rome, *Serie Politica P, Busta 498, Conte Senni to Italian Embassy in Istanbul*, 20 Sept. 1914, Jerusalem

Baldi, P. (1919), *The Question of the Holy Places, vol.1* (Rome: Typographia Pontificia,)

Ben-Arieh Y. (1984), *Jerusalem in the 19th Century. The Old City*, (New York: St Martin's Press,), p. 193

Bertram, A., Young, J.W.A. (eds.), (1926), *The Orthodox Patriarchate of Jerusalem*, (London: Oxford University Press), pp. 25-33, 95-112

Chevallier, D. (1982), "Non-Muslim Communities in Arab Cities", in B. Braude and B. Lewis (eds.), *Christian and Jews in the Ottoman Empire, Vol. 2* (London: Holmes & Meier), p. 159

Christianity, Colbi, (1960) pp.105-6; *O.F.A. Meinardus, The Copts in Jerusalem* (Cairo: Costa Tsoumas & Co.), pp. 39, 67, 70-72, 73, 78, 107

Christianity, Colbi. (1969), *Tel Aviv: Am Hassefer*, p. 16, 62

Christianity, Colbi, (1994). p. 39; J.P. Valognes, *Vie et Mort des Chre'tiens d'Orient*, (Paris: Fayard,), p. 503

Clark, V. (2005), *Holy Fire, The Battle for Christ's Tomb*, (London: Macmillan)

Collin, B. (1948), *Pour une Solution des Lieux Saints* (Paris: G.P. Les Editions International), pp.30–32, pp. 149-150

Collin, B. “La Francia e la Custodia di Terra Santa”, in *ibid.*, p.74

Davison, R.H (For a debate on the definition of millet see,) “The Milletts as Agents of Change in the Nineteenth Century Ottoman Empire”, in Braude and Lewis (eds.), *Christian and Jews in the Ottoman Empire, Vol. 2*, pp. 319–37

de Ballobar, C. (1996), *Diario de Jerusalem* (Madrid: Nerea,) pp. 63, 97, 176

De Groot, A.H. (2003), “The Historical Development of the Capitulary Regime in the Ottoman Middle East from the 15th to the 19th Centuries”, *Oriente Moderno, Vol. 3*, p. 577, p. 596

Dudman, H., Kark, R. (1998). (eds.), *The American Colony* (Jerusalem: Carta)

Fabrizio, D. (ed.), (2002). *Diario di Terra Santa* (Milan: Edizioni Biblioteca Francescana).

For the economic conditions of Jerusalem in Ottoman times see H. Gerber, *Ottoman Rule in Jerusalem 1800–1914* (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1985)

Franciscans, (1951), *Custodia di Terra Santa* (Jerusalem: Franciscan Printing Press,)

Giovannelli, A. (2000), *La Santa Sede e la Palestine* (Rome: Edizioni Studium), p. 3, 4, 6, 7, 19, 36

Giovannelli, A. (2000). *La Santa Sede e la Palestine* (Rome: Edizioni Studium), *La Santa Sede*, On 10 April 1924 Cardinal Gasparri sent a telegram to the Latin Patriarch ordering him the suspension of the liturgical onours granted to the French. S. Minerbi, *The Vatican and Zionism*, (Oxford: Oxford University Press, 1990), p. 56

Goffman, D. (2002), *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, (Cambridge: Cambridge University Press), pp.187–8

Gray, J. (1969), *A History of Jerusalem*, (London: Robert Hale) p. 297

Heacock, R. (2001). “La Palestine dans les Relations Internationales 1798–1917”, in D. Trimbur and R. Aaronsohn (eds.), *De Bonaparte a' Balfour* (Paris: CNRS Editions), pp. 37–9

Hummel, T. “Between Eastern and Western Christendom: the Anglican Presence in Jerusalem”, in O'Mahony (ed.), *The Christian Communities of Jerusalem*, p. 147, 160

Íbid. p. 12, 13, 67, 68, 160-61, 228-9, 243-4

Israel State Archives (ISA), *Jerusalem*, RG 67, 419/86, German Consul report, Jaffa, 11 Dec. 1914

Jacobson, A. (2006), “*From Empire to Empire: Jerusalem in Transition Between Ottoman to British Rule 1912 1920*” (PhD thesis, Chicago University, Chicago), p. 251

Khalidi, R. (1997), *Palestinian Identity* (New York: Columbia University Press), p. 20

Khoury, S., Khoury, N. (2002), *A Survey of the History of the Orthodox Church of Jerusalem*, (Amman: Feras Printing Press), p. 121

Lambeth Palace (LP), London 397, *MacInnes to Archbishop*, Jerusalem, 7 May 1918

Lambeth Palace (LP), London, *Davidson 396*, Archbishop, 28 Sept. 1914

Lambeth Palace (LP), London, *Davidson 396*, Archbishop, 7 May 1918.

Lambeth Palace (LP), London, *Davidson 398*, Renwick to Lord Bryce, Jerusalem, 25 Sept. 1914.

Lapidoth, R. (2005). “Gerusalemme: Aspetti Politici e Giuridici”, in P. Pieraccini (ed.), *La Questione di Gerusalemme*, (Bologna: Il Mulino), p. 39

Mancini I. (1983). ‘Cenni Storici sulla Custodia di Terra Santa’, in M. Piccirillo (ed.), *La Custodia di Terra Santa e l’Europa* (Rome: Il Veltro Editrice), pp. 16–17

Mazza, R. (2007), “*Jerusalem during the First World War: Transition from Ottoman to British Rule 1914–1920*”, (PhD. thesis, SOAS University of London, London), p. 88

McCarthy, J. (1997), *The Ottoman Turks*, (London: Longman), p. 345

Melkon Rose, J.H. (1993), *Armenians of Jerusalem: Memories of Life in Paletsine*, (London: The Radcliffe Press) p. 79

Ministère des Affaires Étrangères, Nantes, *Jerusalem Série B, Carton 114*, Report by Durieux (Delegate of the French High Commissioner), Jerusalem, 30 Jan. 1919

Ministère des Affaires Étrangères, Nantes, *Jerusalem Série B, Carton 157 2–6, Cardinal Gasparri to Denys Cochin*, Vatican City, 26 June 1917

Moschopoulos, N. (1956), *La Terre Sainte: Essai sur l’Histoire Politique et Diplomatique des Lieux Saints de la Chrétienté* (Athens), pp. 10, 142–3

National Archives and Records Administration, Consular Post Vol. 91, *Islamic–Christian Conference to American Representative*, Nablus, 16 Jan. 1920

National Archives and Records Administration, Consular Post, Vol. 69, *Government of Jerusalem*, 20 Dec. 1914

National Archives and Records Administration, Consular Post, Vol. 69, *Governor of Jerusalem to Glazebrook*, Jerusalem, 22 Dec. 1914

National Archives and Records Administration, Consular Post, Vol. 70, *Secretary of State to Glazebrook*, Washington DC, 22 Dec. 1915

National Archives and Records Administration, Consular Post, Vol.73, *Custody of the Holy Land*, 8 Nov. 1915

National Archives and Records Administration, Consular Post, Vol.75, *Glazebrook to American Embassy in Istanbul*, Jerusalem, 23 June 1916: 'Sometime ago I wired State Department in interest of Greek Patriarchate asking that needs of his community be made as public as possible in America. This appeal brought no result and Patriarch is again urging me to call attention of members of Greek Orthodox Church America to dire financial distress of this Patriarchate.'

National Archives and Records Administration, Consular Post, Vol.87, *Literary Club to American Representative in Jerusalem*, Jerusalem, 20 Aug.1919

National Archives and Records Administration, Consular Post, Vol.87, *Supreme Commission of the Palestine Assemblies to the Government of the United States of America*, Haifa, 27 Nov. 1919

National Archives and Records Administration, Washington DC, Consular Post, Vol. 69, *Governor of Jerusalem to Glazebrook*, 22 Sept. 1914, Jerusalem: 'With the abolition of the capitulations in the Ottoman Empire, the foreign post offices will have to close on the morning of 1 October 1914.'

O'Mahony, A. (1994), "Church, State and the Christian Communities", pp. 17-20, 19

O'Mahony, A. (1999). 'Palestinian Christians: Religion, Politics and Society, c. 1800-1948', in A. O'Mahony (ed.), *Palestinian Christians* (London: Melisende.), pp. 45-53

O'Mahony, A. *The Christian Communities of Jerusalem*, p. 7

Okkenhaug, I.M. (2002), *The Quality of Heroic Living*, (Leiden: Brill), p. 44

Pacini, A. (ed.). (1998), *Christian Communities in the Arab Middle East*, (Oxford: Clarendon Press.), p. 3, 5, 342

Pappe, I. (2004), *A History of Modern Palestine*, (Cambridge: Cambridge University Press), pp. 56-62, 80

Piccirillo, M. (ed.), (1983), *La Custodia di Terra Santa e l'Europa*, (Rome: Il Veltro Editrice).

Possetto, A. (1938). *Il Patriarcato Latino*, (Milan: Crociata), pp. 562-8, 431-432

Prior, M., Taylor, W. (eds.), “The Holy Places of Paletsine”, in *Christians in the Holy Land*, (London: World of Islam Festival), p. 15

Roussos, S. (2003), “The Greek Orthodox Patriarchate and Community of Jerusalem: Church, State and Identity”, in A. O’Mahony (ed.), *The Christian Communities of Jerusalem and the Holy Land*, (Cardiff: University of Wales press), p. 38, 39, 41, 44-6

Sanjian, “The Armenian Church”, p. 63, 68, 69

Shamir, M. (March 2003), “Our Jerusalem”: Americans in the Holy Land and Protestant Narratives of National Entitlement’, *American Quarterly*, Vol. 55, No. 1, pp. 29–60

Storrs, R. (1921), Pembroke College, Cambridge (hereafter, PC), *The Paper of Sir Ronald Storrs, Reel 7, Box III, Report 4613/G, Storrs*, Nov. 1921

The National Archives, Kew: PRO FO 371/3061, *Allenby’s Report, Jerusalem*, 11 Dec. 1917

The National Archives, PRO CAB 27/1, *British Desiderata in Turkey in Asia*, London, 8 April 1915

The National Archives, PRO CAB 27/23, *Balfour to De Salis reported to Wingate*, 23 Jan. 1918

The National Archives, PRO CAB 27/23, *From GOC to CIGS*, Cairo, 25 Jan. 1918

The National Archives, PRO FO 141/666, *Arab Bureau to British Legation Addis Ababa*, Cairo, 15 Jan. 1918

The National Archives, PRO FO 141/666, *British Legation Addis Ababa to Sir Reginald Wingate*, Addis Ababa, 31 Dec. 1917

The National Archives, PRO FO 371/3061, *Sykes*, London, 13 Nov. 1917

The National Archives, PRO FO 371/3388, *Clayton to Sykes*, 16 Jan. 1918 see also Khoury and Khoury, *A Survey*, pp.196–8

The National Archives, PRO FO 371/4000, *Pro Memoria*, London, 7 Aug. 1918: ‘The Greek Brotherhood of the Holy Sepulchre in Jerusalem had found itself in severe financial straits, which were temporarily relieved by means of loans at usurious rates. It is now established that a syndicate of rich Jews have been buying up the bonds of these loans with the object of foreclosing on the termination of the present moratorium, and of thus becoming masters of the property held by the Greek Church for centuries past.’

The National Archives, *PRO FO 608/96*, J.M. Camp (Asst. Political Officer), to Chief Administrator OETA and Military Governor, Jerusalem, 12 Aug. 1919

The National Archives, *PRO FO 608/99*, *Report by General Money*, Jerusalem, 31 March 1919

Thobie, J., (1977), *Interets et Imperialism Francaise dans l'Empire Ottoman (1895-1914)*, (Paris: Publications de la Sorbonne), pp. 14-17

Trimbur, D. (Autumn 1998), "Une Pre'sence Franc, aise en Palestine: Notre Dame de France", *Bulletin du CRFJ*, No. 3, pp. 32-58

Tsimhoni, D. (March 1978), "The Greek Orthodox Patriarchate of Jerusalem", *Asian and African Studies*, Vol.112, No.1, pp. 78-84, 84-85

Van den Boogert, M.H. (2005), *The Capitulations and the Ottoman Legal System*, (Leiden: Brill), p.7

Vester Spafford, B. (1977), *Our Jerusalem*, (New York: Arno Press), p. 246

Vester Spafford, B. (Dec. 1964). "Jerusalem, My Home", *National Geographic*, Vol.126, p. 838

Wardi, C. (1947), "The Latin Patriarchate of Jerusalem", *Journal of the Middle East Society* 1, No.3-4 (Autumn), p. 6

Ware, T. (1963), *The Orthodox Church*, (London: Penguin Books), pp. 18-19, 59

Zander, W. (1971), *Israel and the Holy Places of Christendom* (London: Weidenfield & Nicolson,), p. 45

Zander, W. (1973), "On the Settlement of Disputes about the Christian Holy Places", *Israel Law Review*, Vol. 8, p. 332

Zürcher, E.J. (1993), *Turkey A Modern Turkey*, (London: Tauris), pp. 119-21.
Gwynne Dyer, D. (January 1976). Turkish "Falsifiers" and Armenian "Deceivers", *Middle Eastern Studies*, Vol. 12, pp. 99-107